MAIŠIAGALA

Birutė Lisauskaitė

Tyrimai Maišiagalos miestelyje

2010 m. balandžio–lapkričio mėnesiais Maišiagalos (Vilniaus r., Maišiagalos sen.) piliakalnio su gyvenviete (UK 24178) ir Maišiagalos buvusio dvaro sodybos fragmentų (UK 900) vizualinės apsaugos pozonio teritorijose Maišiagalos miestelyje, Smėlio, Vilniaus, Dūkštų, Šv. Antano, Mokyklos ir Kiemelių gatvėse buvo atlikti žvalgomieji tyrimai. Jie vykdyti realizuojant Maišiagalos miestelio vandentvarkos projektą vandentiekio ir buitinės nuotekynės magistralinių tinklų vietose. Tyrimų metu iškasti 58 šurfai, kurių bendras plotas sudarė 193 m^2.

Maišiagalos miestelis, pagal istorinius duomenis būdamas vienas seniausių Lietuvos miestų, dėl nesuprantamų priežasčių nėra įtrauktas į Lietuvos Respublikos kultūros paveldo registrą ir todėl visa ūkinė veikla jame nereglamentuota, išskyrus apribojimus, kurie jam taikomi kaip objektui, esančiam Maišiagalos piliakalnio su gyvenviete ir Maišiagalos buvusios dvaro sodybos fragmentų vizualinės apsaugos 141,5 ha dydžio pozonyje.

Maišiagala istoriniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėta 1365 m., kai kryžiuočiai sunaikino čia piliakalnyje stovėjusią pilį, buvusią pakeliui į Kernavę. Tačiau bene reikšmingiausias ir svarbiausias istorinis įvykis, siejamas su 1377 m. Maišiagala, yra J. Dlugošo pateikta žinia, kad „viename iš ypatingų lietuvių miškų, kuriuose giminės ar šeimos turėdavo tam tikrus židinius mirusiųjų kūnams deginti, su puikiausiu žirgu, uždengtu perlais ir brangakmeniais atausta gūnia, apvilktas aukso apvadais žėrinčiu purpuriniu drabužiu, pauksuotu sidabro diržu perjuostu apsiaustu, buvo sudegintas Lietuvos didysis kunigaikštis Algirdas. Toji vieta buvusi netoli Maišiagalos pilies ir gyvenvietės, Kukaveičiu vadinamame miške“.

Tai, kad Maišiagalos pilis buvo svarbi to laikotarpio istorijos kontekste, rodo ir faktas, kad ji minima XIV a. II pusės kryžiuočių kelių aprašymuose, ir tai, kad miestelyje 1387 m., po Lietuvos krikšto, buvo pastatyta viena iš 7 to laikotarpio bažnyčių, o jis pats jau paminėtas 1387–1392 m. datuojamame „Rusų miestų sąraše“.

Žinių apie Maišiagalos gyvenvietės, o vėliau ir miestelio užuomazgas ar vystymąsi yra labai nedaug. Žinoma, kad 1387 m. buvo pastatyta medinė bažnyčia šalia gyvenvietės. Tai rodo tuometinės gyvenvietės padėtį, t. y. ji greičiausiai buvusi į ŠV nuo bažnyčios ir piliakalnio. Architekto A. Miškinio nuomone, gali būti, kad dabartinės bažnyčios padėtis iš esmės istorijos bėgyje yra nelabai pakitusi. Miestelio urbanistinę struktūrą tyrinėję specialistai mano, kad gyvenvietė XV a. galėjusi susiformuoti kaip reikšmingas prekybos ir amatų centras svarbiame Vilniaus–Ukmergės–Rygos trakte. Būtent šalia jo susiformavo trikampė miestelio aikštė ir abipus jos miestelėnų namai bei karčemos. 1496 ir 1522 m. jau minimas ir didžiajam kunigaikščiui priklausęs Maišiagalos dvaras. XVI a. II pusėje miesteliui sudegus, susidarė palankios sąlygos Valakų reformos įgyvendinimui. Po šio perplanavimo kaip ir daugelis prekybinių ir amatų centrų miestelis įgijo stačiakampį planą. 1608 m. liepos 29 d. gaisro metu vėl sudegė didelė miestelio dalis. Siekiant greičiau likviduoti šio gaisro pasek-

mes, miestelis buvo atleistas nuo mokesčių, tačiau jis, kaip valdovui priklausęs miestas, ėjo per valdytojų rankas. XVII a. pradžioje Maišiagala buvo atiduota laikyti Tartu kaštelionui Motiejui Lenkui, 1610 m. – Teodorai Sapiegienei, vėliau Ukmergės pakamario žmonai Kaminskienei bei Jonui Tyzenhauzui su sūnumi Kazimieru.

XVII a. karų su Rusija ir Švedija metu miestelis kartu su bažnyčia vėl degė. Kada bažnyčia buvo atstatyta, duomenų nėra. Žinoma, kad nauja medinė bažnyčia buvo pastatyta 1760 m. O 1773–1775 m. valstybės seimas leido Vilniaus vyskupui Ignotui Masalskiui sukeisti jam priklausiusią Liachovičių pilies valdą Baltarusijoje su Maišiagalos. Nuo tada Maišiagalos miestelis su dvaru tapo privačia valda. 1789 m. liepos 21 d. sudarytame Maišiagalos seniūnijos inventoriuje miestelyje surašyti 35 dūmai (iš jų 2 žydų). Miestelėnai dirbo 21 valaką žemės. Inventoriuje gyventojai surašyti ne pagal gatves, o iš eilės, kas leistų, anot architekto A. Miškinio, manyti, kad jie gyvenę palei vieną gatvę, sutapusią su Vilniaus–Rygos traktu. 1792 m. Maišiagalos miestelėnai išsirūpino miesto teises ir herbą, tačiau po to, kai Targovicos konfederacija panaikino Ketverių metų seimo nutarimą, Maišiagala vėl neteko savivaldos, o 1794 m. sukilimo metu žuvus Ignotui Masalskiui, miestelis vėl ėjo per savininkų rankas, kol pateko Anupro Hauvalto nuosavybėn. Šis savininkas pasižymėjo išskirtiniu aršumu ir žiaurumu. Jis engė miestelėnus ne vien prievolėmis, bet ir teroru.

Maišiagala vėl nukentėjo 1812 m. karo metu, kai atsidūrė Napoleono maršalo M. Nėjaus korpuso kelyje, bei per 1831 m. sukilimą. Blogą miestelio būklę patvirtina faktas, kad 1833 m. jame buvo surašyti tik 22 mediniai namai, bažnyčia, 2 smuklės ir 243 gyventojai. 1912–1914 m. Vokietijos kariuomenės generalinio štabo žemėlapyje užfiksuotas miestelis palei Vilniaus–Ukmergės plentą. Į jį suėjo bent keli šalutiniai keliai. Miestelio planas jau pakitęs, XVI a. miestelio struktūros nebematyti.

Dar vienas svarbus miesteliui etapas buvo lenkų okupacijos laikotarpis XX a. 3–4 dešimtmečiais. Miestelio planas ir struktūra iš esmės šiuo laikotarpiu nepasikeitė, tačiau jis, būdamas arti demarkacinės linijos ir netekęs ryšių (tarp jų ir ūkinių) su Lietuva, tapo spirito kontrabandos centru.

1998 m. Maišiagalos miestelį kultūros paveldo požiūriu tyrinėjo architektas R. Jurgilas. Jis konstatavo, kad miestelis, nors ir su dideliais nuostoliais, vis dar yra vertintinas kaip urbanistikos paveldo objektas. Jam buvo pasiūlytos teritorijos ribos ir nustatytos vertingosios savybės.

Archeologiniai tyrimai Maišiagalos miestelyje, už Maišiagalos piliakalnio ir Maišiagalos dvaro teritorijos ribų vykdyti fragmentiškai. 2010 m. žvalgomųjų tyrimų metu Vilniaus gatvėje, nuo jos sankryžos su Širvintų gatve po asfalto danga rastas puikios kokybės skaldytų akmenų grindinys su gatvės PV pakraštyje dalinai išlikusiu lietaus vandens surinkimo lataku. Gatvė buvo grįsta XX a. I pusėje supylus 30–50 cm storio priemolio sankasą.

Vilniaus gatvės ŠV dalyje kastuose šurfuose 2–4 ir PR pusėje šurfuose 31, 54, 57, 58 po grindiniu ir supiltiniais sluoksniais buvo rastas durpių sluoksnis. Šios gatvės dalys, jeigu jos naudotos XVI–XIX a., buvo drėgnos ir pelkingos. Tuo tarpu gyvenama buvo dabartinės Vilniaus gatvės aukščiausioje dalyje, kur stovi dabartinė bažnyčia. Šioje teritorijoje kastuose šurfuose 5, 7–9 rastas kultūrinis sluoksnis su XVI a. pabaigos – XVII a. buitinės kera-

mikos fragmentais, o šurfe 10, kastame prieš bažnyčios šventorių, buvo rasti pavieniai žmogaus skeleto kaulai. Vietinių žmonių pasakojimu, šioje teritorijoje kasant įvairias trasas kaulų buvo randama ir daugiau. Gali būti, kad šalia Maišiagalos bažnyčios, kuri istorijos bėgyje yra mažai keitusi savo statybos vietą, yra buvę miestelio parapinės kapinės.

Šv. Antano gatvėje iškastuose šurfuose 42, 43, kaip ir Vilniaus gatvėje kastuose šurfuose 54, 57, 58, rastos durpės ir šlapias šlynas. Tikėtina, kad gatvės PR galą apsemdavo netoliese esantis Dūkštos upelis. Tuo tarpu šurfuose 44–52 rastas 10–65 cm storio kultūrinis sluoksnis su XVI a. pabaigos – XIX a. radiniais, o taip pat XX a. I pusės gatvės akmeninis grindinys.

Trumpojoje gatvėje, šurfų 23, 24 teritorijoje, t. y. gatvės aukščiausioje dalyje, rastas kultūrinis sluoksnis. Tuo tarpu gatvės dalyje prie sankryžos su Dūkštos gatve kastame šurfe 21 kultūrinio sluoksnio nerasta, o tik trąšomis užterštas gruntas. Vietinių gyventojų pasakojimu, šioje teritorijoje yra buvę trąšų sandėliai. Juos likviduojant trąšų likučiai buvo užkasti į žemę.

Smėlio gatvė su jos kairiąja ir viduriniąja atšakomis suformuota iki tol negyvenamoje, drėgnoje ir vietomis pelkėtoje teritorijoje. Prieš pradedant mažaaukščių gyvenamų namų statybos darbus, teritorija buvo užpilta atvežtiniu smėliu bei žvyru. Tyrimų metu gatvės trasoje kultūrinio sluoksnio nerasta.

Dūkštos gatvės dalis iki jos sankryžos su Trumpąja gatve, jos atšaka bei mažaaukščių gyvenamų namų kvartalas šalia jų suprojektuotas ir pastatytas Maišiagalos tarybinio ūkio šakniavaisių sandėliavimo teritorijoje. Joje kasmet buvo atliekami dideli žemės darbai kasant ir supilant kapčius šakniavaisių saugojimui žiemos metu. Dūkštos gatvės ŠV gale, už jos sankryžos su Trumpąja gatve, šurfų 39–41 teritorijoje kultūrinio sluoksnio nerasta. Pakalnės gatvėje Maišiagalos dvaro sodybos teritorijos V pakraštyje kastuose šurfuose 35, 36 kultūrinio sluoksnio irgi nerasta.

Archeologinių žvalgomųjų tyrimų metu rastas kultūrinis sluoksnis nėra intensyvus, tačiau jis pagal rastus radinius gali būti datuojamas XVI a. pabaiga – XIX a., o teritorija, kurioje jis buvo rastas, turėtų būti saugoma kaip archeologinis paveldo objektas – Maišiagalos senojo miesto vieta su ribomis, kurios apimtų kalvos aukščiausiąją dalį, jas apibrėžiant Vilniaus gatvėje nuo šurfo 2 iki 31 su greta abipus gatvės esančiais sklypais, visą Šv. Antano ir Gaisrininkų gatvę su abipus gatvės esančiais sklypais bei aukščiausiąją dalį Trumposios gatvės, šurfų 23, 24 teritoriją su greta esančiais sklypais (1 pav.). XX a. I pusės grindinys, rastas Šv. Antano ir Vilniaus gatvė-

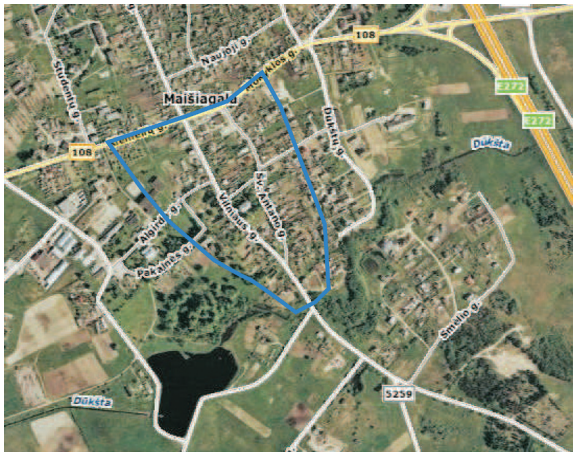

1 pav. Siūlomos Maišiagalos senojo miesto ribos pagal 2010 m. archeologinių tyrimų medžiagą: 1 – siūlomos senojo miesto ribos. B. Lisauskaitės brėž.

Fig. 1. The proposed boundaries of the old city of Maišiagala according to the 2010 field evaluation material: 1 – proposed boundaries of the old city.

se, turėtų būti saugomas kaip viena iš seniausių Lietuvos miestelių gatvių tinklo ir dangos įrengimo technologijų išlikusių verčių.

The field evaluations in the town of Maišiagala

In 2010, evaluations (58 test pits, 193 m^2) were conducted on Smėlio, Vilniaus, Dūkštų, Šv. Antano, Mokyklos, and Kiemelių Streets in Maišiagala (Vilnius District), which has been mentioned since 1365. Crushed stone paving with a rain gutter that was laid in the first half of the 20th century and is in good condition was found under the asphalt on Vilniaus Street. The test pits in the highest part of Vilniaus Street and on Šv. Antano Street contained a cultural layer with fragments of late 16th–19th-century household potsherds and the test pit opposite the churchyard had isolated human bones. On the basis of the evaluation, it has been proposed that the central part of the town of Maišiagla be protected as an archaeological heritage object (Fig. 1).

PANEVĖŽYS

Alfreda Petrulienė

Tyrinėjimai Panevėžyje

2010 m. Panevėžio miesto istorinėje dalyje (UK 31872) 2 vietose buvo atliekami žvalgomieji tyrinėjimai. Naujajame Panevėžyje tyrinėtos Birutės, Š. Mero ir A. Smetonos gatvės, senajame Panevėžyje – sklypas Senamiesčio g. 48.

Panevėžio miesto įkūrimas siejamas su pirmuoju rašytiniu jo paminėjimu 1503 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro dotacijos rašte Ramygalos klebonui. Jame nurodyta, jog didysis kunigaikštis sužinojęs iš vyskupo, kad dalis Ramygalos parapijos gyventojų dėl didelio atstumo negali jos pasiekti ir melstis eina į krūmais apaugusią vietą, vadinamą „Ostrow“, tarp Nevėžio upės iš vienos pusės ir Lėvens upės iš kitos pusės, o skersai tarp Vilkotupio ežero iš vienos ir Zurblio pievos iš kitos pusės. Jis Ramygalos bažnyčiai ir jos vadovams, esantiems šiuo metu ir būsimiems ateityje, nurodė, kad toje saloje įrengtų Dievo garbei naują koplyčią arba bažnyčią. Dovanotose žemėse su pievomis, miškais, vandenimis ir kitomis jų naudmenomis klebonas turėjo teisę įsteigti karčemą. Vieta, kurioje leista statyti „naują koplyčią arba bažnyčią“, jau buvo gyvenama ankstyvesniais amžiais.

1507 m. Panevėžyje, šalia kapelių, kuriuose, kaip skelbia raštas, matyt, buvo sena koplyčia, buvo pastatyta katalikų bažnyčia kaip Ramygalos bažnyčios filija. Bažnyčios pastatas buvo kuklus: nedidelis, vienerių durų ir 6 langų su bokšteliu, kuriame buvo 3 nedideli varpai. Viduje buvo 3 altoriai, o bažnyčios stogas dengtas lentomis. Netoli bažnyčios ir upės pastatyta klebonija ir ūkiniai pastatai. Bažnytinėje valdoje, dešinėje Nevėžio pusėje, šalia bažnyčios, klebonijos ir jau buvusių kapinių, kelių sankryžoje į Vabalninką, Plukius ir Venslaviškius Ramygalos klebonas buvo įkūręs karčemą, veikė turgus. Pažymėtina, kad 1509 m. Panevėžio bažnyčią vizitavęs dekanas pastebėjo nedidelį bažnyčios lankomumą bei dažną triukšmavimą ir muštynes karčemoje bei turguje. Dėl to liepta aptverti šventorių ir kapines. Kad tai padaryta, matyti iš 1522 m. vizitatoriaus užrašų.

Panevėžys augo labai lėtai. Miestas labiau plėtėsi kairėje upės pusėje, prie svarbesnių ke-